

مقایسه ضخامت عاج منطقه خطر در کانال‌های مزبالی مولر اول مندیبل در تصاویر CBCT در فواصل سه، چهار، پنج میلی‌متری زیر اوریفیس کانال

چکیده

دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۱۶ ویرایش: ۱۴۰۳/۰۵/۲۲ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۲۴ آنلاین: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱

زمینه و هدف: دندان‌های مولر اول فک پایین شایعترین دندان‌هایی هستند که تحت درمان اندودنتیک قرار می‌گیرند و از نظر آناتومیکی بسیار چالش برانگیز هستند. دانش کافی از منطقه خطر یا danger zone در ریشه مزبالی مولرهای اول مندیبل به کاهش ریسک اشتباه پرفوریشن حین درمان کمک می‌کند این یافته‌ها برای کلینیسین در افزایش موقعیت درمان ریشه دندان و آماده‌سازی فضای پست مفید واقع می‌شود.

روش بررسی: این مطالعه تصاویر (Cone Beam Computed Tomography, CBCT) از ۱۴۴ دندان مولر اول مندیبل از ۷۴ بیمار ۱۸ تا ۶۶ ساله مراجعه کننده به یک مرکز تخصصی رادیولوژی فک و صورت در شهر گرگان در سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۳۹۹ مورد بررسی قرار گرفت. میانگین فاصله اوریفیس تا فورکا محاسبه شد و میانگین ضخامت عاج دیستالی کانال‌های مزبوالکال و مزبولینگوال در سه، چهار و پنج میلی‌متری زیر اوریفیس اندازه‌گیری شد. میانگین ضخامت عاج دیستالی بر حسب سن، جنس و سمت فکی مورد بررسی قرار گرفت.

یافته‌ها: کمترین میانگین ضخامت دیواره دیستال کانال‌های مزبوالکال و مزبولینگوال در فاصله پنج میلی‌متری زیر اوریفیس کانال قرار داشت. میانگین ضخامت دیواره دیستال کانال‌های مزبوالکال و مزبولینگوال در مردان بیشتر از زنان به دست آمد ($P < 0/05$). میانگین ضخامت دیواره دیستال با سن ارتباط معناداری نشان نداد ($P = 0/745$) به جز در ناحیه سه و پنج میلی‌متر زیر اوریفیس در کانال مزبوالکال که با سن ارتباط معنادار داشت ($P = 0/01$) اختلاف معنادار آماری بین دو سمت فکی مشاهده نشد ($P = 0/543$) به جز در ناحیه چهار میلی‌متری زیر اوریفیس در کانال مزبولینگوال ($P < 0/05$).

نتیجه‌گیری: مطالعه حاضر نشان داد که منطقه خطر در عاج دیستالی کانال‌های مزبوالکال و مزبولینگوال دندان‌های مولر اول مندیبل در مردان و زنان در پنج میلی‌متری زیر اوریفیس کانال مشاهده می‌شود.

کلمات کلیدی: منطقه خطر، توموگرافی کامپیوتری با اشعه مخروطی، ضخامت عاج، مولر اول فک پایین.

سارا رضاپور^۱، محراب دپلمی^۲، مرجان کاظمی‌نیا^{۳*}

۱- کمیته تحقیقات دانشجویی، دانشکده دندان پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی گلستان، گرگان، ایران.

۲- کمیته تحقیقات دانشجویی، دانشکده دندان پزشکی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران، تهران، ایران.

۳- گروه رادیولوژی دهان، فک و صورت، دانشکده دندان پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی گلستان، گرگان، ایران.

* نویسنده مسئول: گرگان، دانشگاه علوم پزشکی گلستان، دانشکده دندان پزشکی، گروه رادیولوژی دهان، فک و صورت.

تلفن: ۰۲۱-۳۸۲۷۲۱۵۴

E-mail: drkazeminiyam@yahoo.com

مقدمه

دارد. دندان‌های مولر شایعترین دندان‌های دارای پوسیدگی و با بیشترین شیوع تحت درمان اندودنتیک قرار می‌گیرد.^۱ کانال مزبوالکال به دلیل مسیر پر پیچ و خم آن سخت‌ترین کانال برای درمان می‌باشد. از آن جایی که مهمترین روش برای معالجه موفقیت‌آمیز در درمان اندو، تمیز کردن و شکل دادن به سیستم کانال است، بنابراین

دندان‌های مولر اول مندیبل اولین دندان‌های خلفی هستند که رویش می‌یابند. این دندان‌ها معمولاً دارای دو ریشه و سه کانال هستند که دو کانال در ریشه مزبالی و دیگری در ریشه دیستال قرار

دندان‌ها (مانند رادیولوژی کانونشنال، گرفتن قالب از کانال‌های ریشه، ایجاد برش‌های سریالی یا استفاده از بلوک‌های رزین) کمک می‌کند، موازی شده است.^۹ تکنیک‌های پیشرفته تصویربرداری مانند توموگرافی کامپیوتری با اشعه مخروطی (Cone Beam Computed Tomography, CBCT) برای تجزیه و تحلیل فضای داخلی کانال‌های ریشه استفاده می‌شوند که با استفاده از روش‌های بازسازی و تجسم اجازه مشاهده کانال‌ها را به صورت سه بعدی برای درمان بدون تخریب نمونه مورد مطالعه فراهم می‌کند.^{۱۰} یکی از مهمترین کاربردهای CBCT در تشخیص سیستم کانال ریشه است. آگاهی از آناتومی سطح ریشه و ضخامت عاج به ویژه در منطقه خطر، پزشک را قادر می‌سازد تا به طور موثر با حوادثی که منجر به عدم موفقیت درمان می‌شود، روبه‌رو شود.^۵ مطالعات انجام شده با اسکن CBCT داده‌های دقیق‌تری در مورد روابط واقعی بین دندان‌های آسیب دیده و دندان‌های مجاور و تحلیل احتمالی ریشه ارائه می‌دهد.^۹ بر خلاف CT scan (توموگرافی کامپیوتری)، CBCT دوز تابش کمتر و زمان دستیابی سریعتر را فراهم می‌کند که با یک دید محدود، وضوح مکانی بهتری را در کلیه سطوح فراهم می‌کند. در بسیاری از زمینه‌های دندانپزشکی از CBCT برای تشخیص، برنامه‌ریزی درمانی و ارزیابی پیش از جراحی استفاده می‌شود.^{۱۱}

اگرچه تا کنون گزارش‌های متعددی در خصوص اندازه‌گیری ضخامت عاج منطقه خطر منتشر شده است، اما اطلاعات کمی در رابطه با ارتباط بین اندازه‌گیری انجام شده با دیگر خصوصیات دندان مانند سن و جنس بیمار ارائه شده است.^۱ و هدف از تحقیق حاضر مقایسه ضخامت عاج منطقه خطر در کانال‌های مزایلی مولر اول مندیبل در تصاویر CBCT در فواصل سه، چهار، پنج میلی‌متری زیر اوریفیس کانال بوده است.

روش بررسی

این مطالعه از نوع مقطعی در بین مراجعه‌کنندگان به یک مرکز رادیولوژی دهان، فک و صورت بین سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۳۹۹ انجام شد. جامعه مورد مطالعه شامل تصاویر CBCT بیماران ارتو، اندو، ایمپلنت و دندان دندان نهفته که به علتی غیر از مطالعه حاضر به مرکز رادیولوژی مراجعه کرده بودند، بود. حجم نمونه با استفاده از

آماده‌سازی و گشادسازی مناسب کانال از اهمیت بسیاری برخوردار است.^۲ گشادسازی کرونال به‌عنوان یکی از روش‌های آماده‌سازی برای از بین بردن تداخلات یک سوم میانی و تاجی در کانال‌های ریشه توصیه می‌شود. این روش سبب می‌شود تا در هنگام آماده‌سازی آپیکال کنترل بهتر فایل‌ها انجام شود و همچنین تعیین طول کارکرد و بزرگ شدن آپیکال را تسهیل می‌کند. به‌علاوه گشادسازی اولیه امکان نفوذ عمیق‌تر سوزن‌های شست‌شو را فراهم می‌کند و از این طریق امکان دبریدمان موثرتر را فراهم می‌سازد.^۳ مولرهای اول و دوم فک پایین در ریشه مزایل دارای یک تقعر دیستالی می‌باشند که در زیر فورکیشن واقع شده و توسط Abou-Rass و Glick به‌عنوان منطقه خطر توصیف شده است.^۴ Glick و Abou-Rass اولین محققانی بودند که در مولرهای فک پایین، منطقه خطر را توصیف کرده و به اهمیت و حساسیت این منطقه در طی آماده‌سازی کانال اشاره کردند.^۵ منطقه خطر که تقریباً در دو میلی‌متری زیر فورکیشن مولر اول مندیبل قرار دارد به این دلیل این گونه نام‌گذاری شده است که با این که این منطقه از سطح بیشتری برخوردار است ولی در عین حال ضخامت عاج در آن محدود است.^۱ به‌طورکلی پذیرفته شده است که استحکام ریشه‌های درمان شده اندودنتیکی مستقیماً به میزان عاج باقی مانده بستگی دارد.^۶ منطقه خطر در طی مراحل شکل‌دهی کانال ریشه و مراحل آماده‌سازی بیشتر، مستعد پرفوریشن می‌باشد. پرفوریشن نواری به سوراخ شدن سطح فورکیشن ریشه (عاج تا مرز سمان) که ناشی از فلیرینگ بیش از حد با فایل‌ها یا دریل‌ها صورت می‌گیرد، اطلاق می‌شود.^{۷،۸} علاوه بر این، از بین رفتن بیش از حد ساختار در مناطق خطر ممکن است منجر به شکستگی ریشه در زیر نیروهای فانکشنال شود. این عوارض باعث می‌شود سیستم کانال ریشه به بافت حمایت‌کننده اطراف خود متصل شود و باعث گسترش باکتری‌ها و واکنش‌های التهابی و ایجاد پاکت پرپودنتال شود که در نهایت می‌تواند مانع موفقیت در درمان اندودنتیک شود. بنابراین، آگاهی از مورفولوژی ریشه و کانال و ضخامت عاج در مناطق خطر دندان‌های مولر اول فک پایین برای جلوگیری از حوادث اندودنتیک ضروری است.^۱ شناخت آناتومی داخلی دندان اطلاعات ارزشمندی را در اختیار پزشک قرار می‌دهد که به وی در دستیابی به موفقیت بالینی بالاتر در طی درمان اندودنتیک کمک می‌کند.^۲ تکامل علم دندانپزشکی با پیشرفت سیستم‌هایی که به مطالعه آناتومی داخلی

نهایی ثبت شد. پس از جمع‌آوری اطلاعات، از نرم افزار SPSS software, version 18 (SPSS Inc., Chicago, IL, USA) جهت ورود داده‌ها استفاده شد. متغیر کمی به صورت انحراف معیار میانگین گزارش شد و از نمودار Error Bar یا Box plot برای توصیف داده‌ها نیز استفاده شد. پس ابتدا پیش فرض نرمال بودن داده‌ها با استفاده از Kolmogorov-Smirnov test بررسی شد.

برای مقایسه متغیر کمی در سه گروه با توجه به برقرار بودن پیش فرض نرمالیتی، از Levene's Test و ANOVA استفاده شد. همچنین برای مقایسه‌های دو به دو از آزمون Tukey استفاده شد. در هنگام بررسی متغیر کمی در دو گروه به دلیل برقراری پیش فرض نرمالیتی از T test استفاده شد. سطح معناداری (α) نیز ۰/۰۵ در نظر گرفته شد. برای ارزیابی توافق دو مشاهده‌گر از آزمون ICC استفاده شد.

یافته‌ها

مطالعه حاضر بر ۱۱۴ دندان مولر اول مندیبل از ۷۴ بیمار ۱۸ تا ۶۶ ساله با میانگین سنی و انحراف معیار $۳۵/۵۲ \pm ۱۱/۴۷$ انجام شد. از این تعداد ۴۵ (۶۵/۸٪) بیمار زن و ۲۹ (۳۹/۱۹٪) بیمار مرد بودند. ۳۴ (۴۵/۹٪) نفر در یک سمت فکی و ۴۰ (۵۴/۱٪) نفر در هر دو سمت فکی دارای دندان مولر اول مندیبل بودند. از ۱۱۴ دندان مولر اول مندیبل ۵۷ (۵۰٪) در سمت راست فکی و ۵۷ (۵۰٪) در سمت چپ فکی قرار داشتند. میانگین فاصله اوریفیس تا فورکا $۲/۵۹ \pm ۰/۳۳$ به‌دست آمد. بیشترین ضخامت دیواره دیستال در کانال مزیولینگوال در فاصله سه میلی‌متری زیر اوریفیس کانال برابر $۱/۳۱ \pm ۰/۳۳$ و کمترین در فاصله پنج میلی‌متری زیر اوریفیس برابر $۰/۲۵ \pm ۰/۰۵$ بود. آزمون آنالیز واریانس نشان داد میانگین ضخامت دیواره دیستال در کانال مزیولینگوال در فواصل سه، چهار و پنج میلی‌متری زیر اوریفیس کانال تفاوت معناداری دارد ($P < ۰/۰۵$).

در مقایسه‌های دو به دو با آزمون تعقیبی توکی نشان داد، تفاوت آماری معناداری میان میانگین ضخامت دیواره دیستال در کانال مزیولینگوال در دو فاصله چهار و پنج میلی‌متری زیر اوریفیس کانال وجود ندارد ($P = ۰/۴۷۷$). همچنین بیشترین ضخامت دیواره دیستال در کانال مزیولینگوال در فاصله سه میلی‌متری زیر اوریفیس کانال برابر $۱/۲۰ \pm ۰/۲۴$ و کمترین در فاصله پنج میلی‌متری زیر اوریفیس برابر

مطالعه Wu و همکاران با اطمینان ۹۵٪ و توان ۸۰٪، ۱۱۴ نفر به‌دست آمد.

معیارهای ورود به مطالعه شامل وجود اپکس بالغ، حضور دو کانال در ریشه مزیال، عدم وجود تحلیل ریشه، دایلسریشن ریشه و یا شکستگی ریشه دندان، عدم وجود کانال بسیار باریک، پیچیده و یا کلسیفیه، عدم وجود پوسیدگی و یا فیلینگ در زیر ناحیه اتصال سمان و مینا، عدم وجود درمان ریشه، پست و کور و یا کرون، عدم حضور ضایعات پری‌رادیکولار، ضایعات ادونتوژنیک و ضایعات غیرادونتوژنیک، عدم حضور تصاویر دارای آرتیفکت به دلیل قطعه فلزی متال کرون و یا ایمپلنت در اطراف آن می‌باشد. تصویر برداری CBCT با دستگاه NewTom (Giano, Verona Italy) انجام شد.

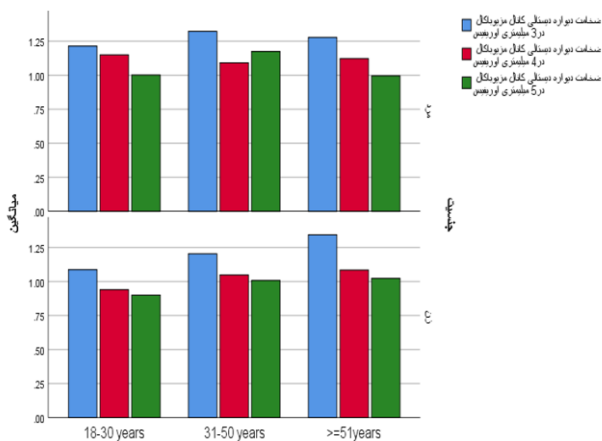
تصاویر با ولتاژ ۹۰ کیلوولت و جریان ۱۰ میلی‌آمپر و زمان ۱۱ ثانیه تهیه شدند و Size Voxel برابر با ۰/۲ میلی‌متر بوده است. پس از اسکن، تصاویر در سه مقطع آگزیکال، ساجیتال و کروئال بازسازی شدند و ضخامت هر مقطع، برابر با یک میلی‌متر در نظر گرفته شد. ۱۱۴ نمونه CBCT که شرایط لازم برای این تحقیق را داشتند، به‌طور تصادفی، انتخاب شدند اندازه‌گیری‌ها توسط دانشجوی دندانپزشکی آموزش دیده و یک رادیولوژیست دهان، فک و صورت انجام شد.

تصاویر در شرایط مشابه در اتاقی با نور کم بر روی یک مانیتور PC مدل ASUS با اندازه ۲۱ inch و پیکسل‌های ۱۰۸۰ در ۱۹۲۰ و بزرگنمایی چهار برابر مشاهده شد. اندازه‌گیری‌ها با استفاده از نرم افزار NNT Viewer انجام شد. ۱۱۴ نمونه CBCT که شرایط لازم برای این تحقیق را دارند، به‌طور تصادفی از بیماران ارتو، اندو، ایمپلنت و دندان نهفته که به یک مرکز رادیولوژی دهان، فک و صورت بین سال ۱۳۹۷ تا ۱۳۹۹ مراجعه کردند، انتخاب شدند.

پس از اندازه‌گیری فاصله بین اوریفیس و فورکای دندان‌ها، مقاطع ساجیتال و آگزیکال در فاصله سه، چهار و پنج میلی‌متر نسبت به اوریفیس کانال‌ها تهیه شد. از آن جایی که فاصله اوریفیس تا فورکا در حدود ۲/۴۰ میلی‌متر اندازه‌گیری شده و دنجر زون نیز در حدود دو میلی‌متری فورکا قرار دارد، بنابراین در این مطالعه فواصل سه، چهار و پنج میلی‌متر از اوریفیس کانال به‌عنوان ناحیه مورد ارزیابی برای یافتن دنجر زون انتخاب شدند. سپس ضخامت دیستالی کانال مزیولینگوال و مزیولینگوال مورد بررسی قرار گرفت. ضخامت هر کدام از این فواصل سه بار اندازه‌گیری شد و میانگین آن به‌عنوان اندازه

کانال مزویوباکال در عمق سه و پنج میلی متری زیر اوریفیس کانال در گروه‌های سنی تحت مطالعه تفاوت معناداری وجود دارد ($P < 0/05$) (جدول ۲).

آزمون تی نشان داد میانگین ضخامت دیواره دیستال در کانال مزولیونگوال در عمق سه، چهار و پنج میلی متری زیر اوریفیس کانال در دو جنس تفاوت معناداری وجود دارد ($P < 0/05$) همچنین بر اساس نتایج به دست آمده ضخامت دیواره دیستال در کانال مزولیونگوال در عمق سه، چهار و پنج میلی متری زیر اوریفیس کانال در مردان نسبت به زنان بیشتر بوده است.

نمودار ۱: مقایسه میانگین ضخامت دیواره دیستالی کانال مزویوباکال در عمق سه، چهار و پنج میلی متری زیر اوریفیس کانال بر حسب سن و جنس

بود. آزمون آنالیز واریانس نشان داد میانگین ضخامت دیواره دیستال در کانال مزویوباکال در فواصل سه، چهار و پنج میلی متری زیر اوریفیس کانال تفاوت معناداری وجود دارد ($P < 0/05$) و در مقایسه‌های دو به دو با آزمون تعقیبی توکی نشان داد، تفاوت آماری معناداری میان میانگین ضخامت دیواره دیستال در کانال مزویوباکال در دو فاصله چهار و پنج میلی متری زیر اوریفیس کانال وجود ندارد ($P = 0/376$) (جدول ۱).

آزمون تی نشان داد میانگین ضخامت دیواره دیستال در کانال مزویوباکال در عمق سه، چهار و پنج میلی متری زیر اوریفیس کانال در دو جنس تفاوت معناداری وجود دارد ($P < 0/05$) ضخامت دیواره دیستال در کانال مزویوباکال در عمق سه، چهار و پنج میلی متری زیر اوریفیس کانال در مردان نسبت به زنان بیشتر بوده است (نمودار ۱).

بیشترین ضخامت دیواره دیستال در کانال مزویوباکال مردان در عمق سه میلی متری نسبت به اوریفیس در بازه سنی ۳۱-۵۰ سال و کمترین ضخامت در سن ۱۸-۱۸۳۰ سال مشاهده شد و در عمق چهار میلی متری بیشترین ضخامت در سن ۱۸-۳۰ سال و کمترین ضخامت در ۳۱-۵۰ سال مشاهده شد و در عمق پنج میلی متری بیشترین ضخامت در سن ۳۱-۵۰ سال و کمترین ضخامت در ۵۱ سال به بالا مشاهده شد.

در زنان نیز در کانال مزویوباکال بیشترین ضخامت دیواره دیستال در عمق سه، چهار و پنج میلی متری نسبت به اوریفیس در بازه سنی ۵۱ سال به بالا و کمترین ضخامت در بازه سنی ۱۸-۳۰ سال بود. آزمون آنالیز واریانس نشان داد میانگین ضخامت دیواره دیستال در

جدول ۱: مقایسه میانگین ضخامت دیواره دیستال در کانال مزولیونگوال و مزویوباکال مولر اول متدیل در فواصل سه، چهار و پنج میلی متری زیر اوریفیس کانال

ضخامت دیواره دیستال در کانال اوریفیس کانال	فاصله	آزمون تعقیبی توکی			میانگین ± انحراف معیار	معناداری
		(۵ mm و ۴ mm)	(۵ mm و ۳ mm)	(۴ mm و ۳ mm)		
مزولیونگوال	۳ mm					۱/۳۱ ± ۰/۲۳
	۴ mm	۰/۴۷۷	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۱/۰۹ ± ۰/۲۳
	۵ mm					۱/۰۵ ± ۰/۲۵
مزویوباکال	۳ mm					۱/۲۰ ± ۰/۲۴
	۴ mm	۰/۳۷۶	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۱/۰۵ ± ۰/۲۳
	۵ mm					۱ ± ۰/۰۲۳

جدول ۲: مقایسه میانگین ضخامت دیواره دیستالی کانال مزبواکال در عمق سه، چهار و پنج میلی‌متری زیر اوریفیس کانال بر حسب سن و جنس

جنس	ضخامت دیواره دیستالی کانال مزبواکال	ضخامت دیواره دیستالی کانال مزبواکال	ضخامت دیواره دیستالی کانال مزبواکال
	در سه میلی‌متری اوریفیس	در چهار میلی‌متری اوریفیس	در پنج میلی‌متری اوریفیس
	میانگین و انحراف معیار	میانگین و انحراف معیار	میانگین و انحراف معیار
مرد	۱۸-۳۰	۱/۲۱±۰/۱۵	۱/۰۲±۰/۱۹
	۳۱-۵۰	۱/۳۲±۰/۲۴	۱/۱۴±۰/۲۳
	۵۱ ≤	۱/۲۷±۰/۲۲	۰/۹۹±۰/۱۸
	کل	۱/۲۷±۰/۲۱	۱/۰۸±۰/۲۱
	۱۸-۳۰	۱/۰۸±۰/۱۹	۰/۹۳±۰/۱۸
زن	۳۱-۵۰	۱/۱۹±۰/۲۷	۱/۰۱±۰/۲۷
	۵۱ ≤	۱/۳۴±۰/۳۲	۱/۰۲±۰/۲۹
	کل	۱/۱۵±۰/۲۵	۰/۹۶±۰/۲۴

جدول ۳: مقایسه میانگین ضخامت دیواره دیستالی کانال مزبولینگوال در عمق سه، چهار و پنج میلی‌متری زیر اوریفیس کانال بر حسب سن و جنس

جنس	ضخامت دیواره دیستالی کانال مزبولینگوال	ضخامت دیواره دیستالی کانال مزبولینگوال	ضخامت دیواره دیستالی کانال مزبولینگوال
	در سه میلی‌متری اوریفیس	در چهار میلی‌متری اوریفیس	در پنج میلی‌متری اوریفیس
	میانگین و انحراف معیار	میانگین و انحراف معیار	میانگین و انحراف معیار
مرد	۱۸-۳۰	۱/۴۱±۰/۳۲	۱/۱۸±۰/۲۵
	۳۱-۵۰	۱/۵۲±۰/۳۵	۱/۲۲±۰/۲
	۵۱ ≤	۱/۴۸±۰/۲۸	۱/۲۱±۰/۲۷
	کل	۱/۴۷±۰/۳۳	۱/۲۱±۰/۲۲
	۱۸-۳۰	۱/۱۷±۰/۲۴	۰/۹۸±۰/۱۷
زن	۳۱-۵۰	۱/۲۷±۰/۳۲	۱/۰۷±۰/۲۱
	۵۱ ≤	۱/۲۳±۰/۴۷	۰/۹۸±۰/۲۸
	کل	۱/۲۲±۰/۳۰	۱/۰۲±۰/۲

بیشترین ضخامت عاج کانال مزبولینگوال مردان در عمق سه میلی‌متری نسبت به اوریفیس در بازه سنی ۳۱-۵۰ سال و کمترین ضخامت در سن ۱۸-۳۰ سال مشاهده شد و در عمق چهار میلی‌متری نیز بیشترین ضخامت در بازه سنی ۳۱-۵۰ سال و کمترین ضخامت در سن ۱۸-۳۰ سال قرار داشت و در عمق پنج میلی‌متری بیشترین ضخامت در سن ۱۸-۳۰ سال و کمترین ضخامت در ۵۱ سال به بالا مشاهده شد. در زنان نیز در در عمق سه میلی‌متری نسبت به اوریفیس بیشترین ضخامت دیواره دیستال در کانال مزبولینگوال در بازه سنی ۳۱-۵۰ سال و کمترین ضخامت در سن ۱۸-۳۰ سال و چهار و پنج میلی‌متری زیر اوریفیس کانال در گروه‌های سنی تحت مطالعه تفاوت معناداری وجود ندارد ($P=0/477$) (جدول ۳). آزمون تی نشان

بیشترین ضخامت عاج کانال مزبولینگوال مردان در عمق سه میلی‌متری نسبت به اوریفیس در بازه سنی ۳۱-۵۰ سال و کمترین ضخامت در سن ۱۸-۳۰ سال مشاهده شد و در عمق چهار میلی‌متری نیز بیشترین ضخامت در بازه سنی ۳۱-۵۰ سال و کمترین ضخامت در سن ۱۸-۳۰ سال قرار داشت و در عمق پنج میلی‌متری بیشترین ضخامت در سن ۱۸-۳۰ سال و کمترین ضخامت در ۵۱ سال به بالا مشاهده شد. در زنان نیز در در عمق سه میلی‌متری نسبت به اوریفیس بیشترین ضخامت دیواره دیستال در کانال مزبولینگوال در بازه سنی

در سمت راست بیشتر از چپ بوده است (جدول ۴). آزمون تی نشان داد میانگین ضخامت دیواره دیستال در کانال مزوباکال در عمق سه، چهار و پنج میلی متری زیر اوریفیس کانال در دو سمت فکی تفاوت معناداری وجود ندارد ($P=0/543$) ضخامت دیواره دیستال در کانال مزوباکال در عمق سه، چهار و پنج میلی متر زیر اوریفیس کانال در هر دو سمت فکی، در مردان نسبت به زنان بیشتر بوده است. در مردان در عمق چهار میلی متری نسبت به اوریفیس میانگین ضخامت دیواره دیستال کانال مزوباکال در سمت راست بیشتر از چپ بود و در زنان نیز در عمق سه، چهار و پنج میلی متری نسبت به اوریفیس میانگین ضخامت دیواره دیستال کانال مزوباکال در سمت چپ برابر راست بوده است (جدول ۵).

داد میانگین ضخامت دیواره دیستال در کانال مزولینگوال در عمق سه و پنج میلی متری زیر اوریفیس کانال در دو سمت فکی تفاوت معناداری وجود ندارد ($P=0/543$) اما در عمق چهار میلی متری زیر اوریفیس، میانگین ضخامت دیواره دیستال در کانال مزولینگوال در دو سمت فکی تفاوت معناداری مشاهده شد ($P=0/015$) (جدول ۴). در مردان در عمق سه، چهار و پنج میلی متری نسبت به اوریفیس میانگین ضخامت دیواره دیستال کانال مزولینگوال در سمت چپ بیشتر از راست بود و در زنان نیز در عمق چهار و پنج میلی متری نسبت به اوریفیس میانگین ضخامت دیواره دیستال کانال مزولینگوال در سمت چپ بیشتر از راست بوده ولی در عمق سه میلی متری نسبت به اوریفیس میانگین ضخامت دیواره دیستال کانال مزولینگوال

جدول ۴: مقایسه میانگین ضخامت دیواره دیستال کانال مزولینگوال در عمق سه، چهار و پنج میلی متری زیر اوریفیس کانال بر حسب سمت فکی و جنس

سمت فکی	جنسیت	ضخامت دیواره دیستالی کانال		
		مزولینگوال در سه میلی متری اوریفیس	مزولینگوال در چهار میلی متری اوریفیس	مزولینگوال در پنج میلی متری اوریفیس
		میانگین و انحراف معیار	میانگین و انحراف معیار	میانگین و انحراف معیار
راست	مرد	۱/۴۷±۰/۳۴	۱/۱۳±۰/۲۳	۱/۰۵±۰/۲۷
	زن	۱/۲۳±۰/۲۸	۱±۰/۲۰	۰/۹۹±۰/۲۱
	کل	۱/۳۱±۰/۳۲	۱/۰۴±۰/۲۲	۱/۰۱±۰/۲۳
چپ	مرد	۱/۴۸±۰/۳۲	۱/۲۷±۰/۲۰	۱/۲۰±۰/۲۵
	زن	۱/۲۱±۰/۳۲	۱/۰۵±۰/۲۱	۱/۰۲±۰/۲۵
	کل	۱/۲۲±۰/۳۰	۱/۱۵±۰/۲۳	۱/۰۹±۰/۲۶

جدول ۵: مقایسه میانگین ضخامت دیواره دیستال کانال مزوباکال در عمق سه، چهار و پنج میلی متری زیر اوریفیس کانال بر حسب سمت فکی و جنس

سمت فکی	جنسیت	ضخامت دیواره دیستالی کانال مزوباکال		
		مزوباکال در سه میلی متری اوریفیس	مزوباکال در چهار میلی متری اوریفیس	مزوباکال در پنج میلی متری اوریفیس
		میانگین و انحراف معیار	میانگین و انحراف معیار	میانگین و انحراف معیار
راست	مرد	۱/۲۸±۰/۱۸	۱/۲۱±۰/۲۶	۱/۰۷±۰/۲۴
	زن	۱/۱۵±۰/۲۳	۰/۹۸±۰/۲۱	۰/۹۵±۰/۲۲
	کل	۱/۱۹±۰/۲۲	۱/۰۶±۰/۲۵	۱±۰/۲۳
چپ	مرد	۱/۲۷±۰/۲۳	۰/۰۷±۰/۱۸	۱/۰۸±۰/۱۹
	زن	۱/۱۶±۰/۲۷	۱±۰/۲۳	۰/۹۶±۰/۲۶
	کل	۱/۲۰±۰/۲۶	۰/۰۳±۰/۲۱	۰/۰۱±۰/۲۴

بحث

دارد.^{۲۰} این نتایج مختصراً با هم تفاوت دارند زیرا محققان از روش‌های مختلفی برای اندازه‌گیری ضخامت دیواره کانال ریشه در danger zone استفاده کرده بودند و یا دامنه‌های متفاوتی از ناحیه danger zone یا قسمت‌های مختلفی از دندان را در مطالعه خود انتخاب کرده بودند. اما مطالعات کمی در مورد ارتباط این اندازه‌گیری‌ها با سایر خصوصیات دندان‌ها و سن و جنس بیماران صورت گرفته است. Zhou و همکاران حداقل ضخامت عاج دیستالی کانال‌های مزیوباکال و مزیولینگوال را در یک تا پنج میلی‌متری زیر فورکا و رابطه آن با سن و جنس را بررسی کردند.^۱ در مطالعه حاضر، میانگین ضخامت عاج کانال‌های مزیوباکال و مزیولینگوال در سه، چهار و پنج میلی‌متری زیر اوریفیس کانال اندازه‌گیری شد. میانگین ضخامت عاج دیستالی در فاصله سه میلی‌متری زیر اوریفیس به ترتیب در کانال‌های مزیوباکال و مزیولینگوال، $1/20 \pm 0/24$ و $1/31 \pm 0/33$ میلی‌متر و در فاصله چهار میلی‌متری اوریفیس به ترتیب برابر با $1/05 \pm 0/23$ و $1/09 \pm 0/23$ میلی‌متر و در فاصله پنج میلی‌متری زیر اوریفیس به ترتیب $1 \pm 0/23$ و $1/05 \pm 0/25$ به دست آمد. میانگین کمترین ضخامت عاج دیستالی دامنه‌ای از $0/90$ تا $1/34$ میلی‌متر با حداقل ضخامت $0/6$ داشت. در مطالعه حاضر، میانگین فاصله اوریفیس تا فورکا $2/59 \pm 0/33$ میلی‌متر با حداقل دو و حداکثر اندازه سه میلی‌متر بود، بنابراین فواصل ۳، ۴ و ۵ میلی‌متری زیر اوریفیس به ترتیب تقریباً معادل فواصل $0/5$ و $2/5$ و $3/5$ میلی‌متری زیر فورکا می‌باشند. در مطالعه حاضر، میانگین ضخامت دیواره دیستال در کانال مزیوباکال و مزیولینگوال در فواصل سه، چهار و پنج میلی‌متری زیر اوریفیس کانال تفاوت معناداری دارد ($P < 0/05$). کمترین ضخامت عاج دیستالی کانال‌های مزیوباکال و مزیولینگوال با یک دامنه میانگین $1 \pm 0/23$ در پنج میلی‌متری زیر اوریفیس کانال قرار دارد و از این نظر اختلافی بین کانال‌های مزیوباکال و مزیولینگوال و بین زنان و مردان وجود ندارد. در مطالعه Zhou و همکاران، حداقل ضخامت عاج دیستالی کانال‌های مزیالی در ناحیه سه تا چهار میلی‌متری زیر فورکا قرار داشت که نزدیک به نتایج ما بود.^۱ در مطالعه حاضر، میانگین ضخامت عاج دیستالی کانال‌های مزیوباکال و مزیولینگوال در فواصل سه، چهار و پنج میلی‌متری اوریفیس در مردان بیشتر از زنان بود ($P < 0/05$) در مطالعه حاضر، حداقل ضخامت عاج دیستال کانال‌های مزیوباکال و مزیولینگوال در مردان بیشتر از زنان بود ($P < 0/05$) به جز

آگاهی از تاثیر سن بر آناتومی کانال ریشه برای بهبود درمان ریشه در بیماران در سنین مختلف ضروری است و یک پیش‌نیاز برای درمان موفقیت‌آمیز کانال ریشه می‌باشد.^{۱۲، ۱۳} بسیاری از مطالعات روندهای مختلف در تعداد و مورفولوژی ریشه‌ها و کانال‌های ریشه را در بین اقوام مختلف، بین دو جنس و در سنین مختلف توصیف کرده‌اند.^{۱۴} مولرهای اول فک پایین اولین دندان‌های دائمی هستند که رویش پیدا می‌کنند و اغلب به دلیل پوسیدگی اولیه نیاز به مراقبت از ریشه دارند.^{۱۵} این دندان مجموعه‌ای از چالش‌های آناتومیکی را نیز به همراه دارد. این پیچیدگی‌ها شامل کانال‌های متعدد، ایستوسوس، کانال‌های جانبی و انشعابات آپیکال می‌باشد.^{۱۶} علاوه بر این، در سطح دیستال ریشه مزیال، ناحیه نازکی از عاج حضور دارد که به دلیل افزایش خطر سوراخ شدن عاج در این ناحیه در طی اینسترومتیشن، "منطقه خطر" نامیده می‌شود. استریپینگ، به نازک شدن عاج تا مرز سمان گفته می‌شود که می‌تواند به پرفوریشن تبدیل شود.^{۱۷} پرفوریشن نواری در یک سوم سرویکال کانال ریشه منجر به مشکلات التهابی و متعاقب آن از دست رفتن ساختارهای نگهدارنده می‌شود.^{۱۸} موفقیت طولانی مدت درمان ریشه به عوامل زیادی مانند آماده‌سازی با حداقل تهاجم، شست‌وشو، ضدعفونی، ترمیم و میزان ساختار دندان بستگی دارد. از بین همه این عوامل، میزان ضخامت عاج باقی مانده اطراف اوریفیس مهم‌ترین عامل برای مقاومت در برابر شکست دندان‌های درمان ریشه شده است.^{۱۶، ۱۷} گزارش‌های متعددی در مورد ضخامت دیواره دیستالی عاج در ناحیه danger zone در مولرهای اول مندیبل وجود دارد، که نشان می‌دهد که میانگین ضخامت آن دامنه‌ای از $0/78$ تا $1/27$ میلی‌متر با حداقل ضخامت $0/4$ میلی‌متر دارد.^۱ برای مثال، Bryant میانگین ضخامت danger zone مربوط به 200 کانال مزیالی را $0/79$ میلی‌متر گزارش کرد.^{۱۸} Keles کمترین ضخامت دیواره کانال مزیوباکال را $1/16 \pm 0/20$ میلی‌متر و کمترین اندازه دیواره کانال مزیولینگوال را $1/19 \pm 0/18$ میلی‌متر گزارش کرد.^{۱۹} De-Deus دریافت که مقادیر danger zone در ناحیه چهار میلی‌متری زیر فورکا، در کانال‌های مزیوباکال از $0/67$ تا $1/93$ متفاوت است و میانگینی برابر با $1/13 \pm 0/21$ میلی‌متر دارد و در کانال‌های مزیولینگوال ضخامتی از $0/77$ تا $1/89$ میلی‌متر با متوسطی به میزان $1/10 \pm 0/21$ میلی‌متر

مطالعه Zhou و همکاران نیز، در هر ناحیه ارتباط معناداری بین ضخامت عاج دیستالی مولرهای اول مندیبل در سمت راست و چپ فک مشاهده نگردید.^۱ کاهش ضخامت عاج یک نکته مهم طی ارزیابی اینسترومنتیشن کانال ریشه می باشد بدین خاطر که توسعه بیش از حد فضای کانال ریشه می تواند به اتفاقاتی مانند پرفوریشن منجر شود. طبق نظر Lim and Stock، برای پیشگیری از پرفوریشن یا شکستگی عمودی ریشه، باید حدود ۲۰۰ تا ۳۰۰ میکرومتر از ضخامت عاج پس از preparation به منظور ایجاد مقاومت در برابر نیروهای فشرده ساز، باقی بماند.^{۲۱}

به منظور جلوگیری از strip perforations، اولاً انتخاب اینسترومنت بزرگ taper NiTi برای منطقه danger zone که ضخامت عاج ناکافی در دیواره کانال ریشه دارد، باید همراه با احتیاط باشد. دوماً، coronal flaring باید محدود بوده و اینسترومنت ها باید به سمت دیواره های لترال و میال کانال ها که عاج ضخیم تری از ناحیه danger zone دارند، جهت داده شوند.^۴ پیشنهاد می شود که استفاده از اینسترومنت های taper بزرگ، برای پیشگیری از پرفوریشن کانال ریشه و سایر مخاطرات در بیماران زن در فواصل پایین تر از اورفیس با احتیاط بیشتری استفاده گردد.

نتیجه گیری، در بررسی ضخامت عاج دیستالی کانال های میال در سه، چهار و پنج میلی متری زیر اورفیس ناحیه سه میلی متری داری بیشترین و پنج میلی متری دارای کمترین ضخامت عاج بود. در مطالعه حاضر، میانگین ضخامت عاج دیستالی در ریشه های میالی مولرهای اول مندیبل در مردان بیشتر از زنان بود.

سپاسگزاری: این مقاله حاصل پایان نامه تحت عنوان: مقایسه ضخامت عاج منطقه خطر در کانال های میالی مولر اول مندیبل در تصاویر CBCT در فواصل سه، چهار، پنج میلی متری زیر اورفیس کانال " در مراجعین به یک مرکز رادیولوژی دهان و فک و صورت در شهر گرگان در سال ۱۴۰۰ به کد ۱۱۱۷۶۸ می باشد که با حمایت دانشگاه علوم پزشکی گلستان اجرا شده است.

در سه و پنج میلی متر کانال های مزولیینگوال ($P < 0.05$) در مطالعه Zhou و همکاران نیز حداقل ضخامت عاج دیستالی در مردان بیش از زنان بود و این اختلاف معنادار بود به جز در فاصله یک و سه میلی متری در کانال های مزولیینگوال.^۱ این نتایج تایید می کنند که حداقل ضخامت دیستالی کانال های مزیوباکال و مزولیینگوال در مردان و زنان متفاوت است. جنس یک فاکتور مهم است که بر روی ضخامت عاج دیستالی ریشه میال دندان های مولرهای اول مندیبل تاثیر می گذارد. مولرهای اول مندیبل در زنان به strip perforation در طی مراحل شکل دهی کانال ریشه و آماده سازی فضای پست مستعدتر می باشند. بنابراین اینسترومنت های ظریف تر یا کوچک تر حین درمان اندودنتیک و آماده سازی فضای پست برای زنان مناسب تر است. در مطالعه حاضر حداقل ضخامت عاج دیستالی با سن تنها در فاصله سه و پنج میلی متری زیر اورفیس در کانال مزیوباکال ارتباط معنادار نشان داد و در فاصله چهار میلی متری و در کانال مزیوباکال با سن ارتباط معنادار نشان نداد ($P = 0.745$) این برخلاف مطالعه Zhou و همکاران در چین می باشد که در آن نشان داده شد که حداقل ضخامت عاج دیستالی کانال های مزیوباکال و مزولیینگوال در هر بازه سنی با افزایش سن افزایش می یابد و سن یک فاکتور موثر مهم دیگر بر ضخامت عاج دیستالی ریشه های میال مولرهای اول می باشد. آنها ذکر کردند که دندان های مولر اول مندیبل جوانان کانال های بزرگتری دارند و دیواره های کانال ریشه از افراد مسن تر ظریف تر است. دلیل احتمالی این تفاوت در نتایج، اختلاف نژادی به عنوان یک فاکتور مهم و تاثیرگذار بر روی ضخامت دیواره دیستالی ریشه میالی مولرهای اول پایین و محدودیت در تعداد نمونه مطالعه حاضر می باشد.

در مطالعه حاضر میانگین ضخامت دیواره دیستال در کانال مزیوباکال در عمق سه، چهار و پنج میلی متری زیر اورفیس کانال در دو سمت چپ و راست فکی تفاوت معناداری نداشت ($P = 0.543$). تنها تفاوت معنادار در ناحیه چهار میلی متری زیر اورفیس در کانال مزولیینگوال بین سمت راست و چپ مشاهده شد ($P = 0.01$). در

References

1. Zhou G, Leng D, Li M, Zhou Y, Zhang C, Sun C, et al. Root dentine thickness of danger zone in mesial roots of mandibular first molars. *BMC Oral Health*. 2020;20(1):43.
2. Kurthukoti AJ, Sharma P, Swamy DF, Shashidara R, Swamy EB. Computed tomographic morphometry of the internal anatomy of mandibular second primary molars. *International journal of*

- clinical pediatric dentistry*. 2015;8(3):202.
3. Shantiaee Y, Dianat O, Paymanpour P, Nahvi G, Ketabi MA, Ahari GK. Alterations of the danger zone after preparation of curved root canals using WaveOne with reverse rotation or reciprocation movements. *Iranian endodontic journal*. 2015;10(3):156.
 4. Olivier J-G, García-Font M, Gonzalez-Sanchez J-A, Roig-Cayon M, Durán-Sindreu F. Danger zone analysis using cone beam computed tomography after apical enlargement with K3 and K3XF in a manikin model. *Journal of clinical and experimental dentistry*. 2016;8(4):e361.
 5. Saberi EA, FARHAD MN, Niknami M, Mousavi E, RASOULI H. Ex vivo evaluation of the root form and root canal morphology of the mandibular first molar using CBCT technology. 2014.
 6. Leite Pinto SS, Ximenes Lins R, Marceliano-Alves MFV, Da Fonseca BA, Ermelindo Radetic A, De Paula Porto ÁRN, et al. The internal anatomy of danger zone of mandibular molars: A cone-beam computed tomography study. *Journal of Conservative Dentistry*. 2018;21(5).
 7. Torabinejad M, Walton RE, Fouad A. *Endodontics-e-book: Principles and practice*: Elsevier Health Sciences; 2014.
 8. Abou-Rass M, Frank AL, Glick DH. The anticurvature filing method to prepare the curved root canal. *Journal of the American Dental Association* (1939). 1980;101(5):792-4.
 9. Karatas OH, Toy E. Three-dimensional imaging techniques: A literature review. *European journal of dentistry*. 2014;8(01):132-40.
 10. Akhlaghi NM, Bajgiran LM, Naghdi A, Behrooz E, Khalilak Z. The minimum residual root thickness after using ProTaper, RaCe and Gates-Glidden drills: A cone beam computerized tomography study. *European journal of dentistry*. 2015;9(02):228-33.
 11. Asgary S, Nikneshan S, Akbarzadeh-Bagheban A, Emadi N. Evaluation of diagnostic accuracy and dimensional measurements by using CBCT in mandibular first molars. *Journal of clinical and experimental dentistry*. 2016;8(1):e1.
 12. Gani OA, Boiero CF, Correa C, Masin I, Machado R, Silva EJ, et al. Morphological changes related to age in mesial root canals of permanent mandibular first molars. *Acta Odontológica Latinoamericana*. 2014;27(3):105-9.
 13. Wu D, Zhang G, Liang R, Zhou G, Wu Y, Sun C, et al. Root and canal morphology of maxillary second molars by cone-beam computed tomography in a native Chinese population. *Journal of International Medical Research*. 2017;45(2):830-42.
 14. Harris SP, Bowles WR, Fok A, McClanahan SB. An anatomic investigation of the mandibular first molar using micro-computed tomography. *Journal of endodontics*. 2013;39(11):1374-8.
 15. Garcia Filho PF, Letra A, Menezes R, Carmo AMRd. Danger zone in mandibular molars before instrumentation: an in vitro study. *Journal of Applied Oral Science*. 2003;11:324-6.
 16. Tan AY, Poon L, Ng ELM, Monsour P, El Masoud BM, Moule A, et al. Cone beam computed tomography analysis of residual dentin thickness after virtual post placement in the palatal roots of maxillary first molars. *The Journal of Prosthetic Dentistry*. 2021.
 17. Issac C, Valli K, Pasha S. CBCT EVALUATION OF PERICERVICAL DENTIN THICKNESS AFTER COMPLETION OF BIOMECHANICAL PREPARATION WITH FIFTH GENERATION ROTARY FILES. *International Journal of Medical Science And Diagnosis Research*. 2020;4(8).
 18. Bryant S, Dummer P, Pitoni C, Bourba M, Moghal S. Shaping ability of .04 and .06 taper ProFile rotary nickel-titanium instruments in simulated root canals. *International Endodontic Journal*. 1999;32(3):155-64.
 19. Keles A, Keskin C, Alqawasmi R, Versiani M. Evaluation of dentine thickness of middle mesial canals of mandibular molars prepared with rotary instruments: a micro-CT study. *International endodontic journal*. 2020;53(4):519-28.
 20. De-Deus G, Rodrigues E, Belladonna F, Simões-Carvalho M, Cavalcante D, Oliveira D, et al. Anatomical danger zone reconsidered: a micro-CT study on dentine thickness in mandibular molars. *International endodontic journal*. 2019;52(10):1501-7.
 21. Lim S, Stock C. The risk of perforation in the curved canal: anticurvature filing compared with the stepback technique. *International Endodontic Journal*. 1987;20(1):33-9.

Comparison of the danger zone thickness in the mesial canals of the mandibular first molar in CBCT images at intervals of 3, 4, 5 mm below the orifice of the canal

Sara Rezapour M.D.¹
Mehrab Deylami M.D.²
Marjan Kazeminiya M.D.^{3*}

1- Student Research Committee,
School of Dentistry, Golestan
University of Medical Sciences,
Gorgan, Iran.

2- Student Research Committee,
School of Dentistry, Islamic Azad
University, Tehran, Iran.

3- Department of Oral and
Maxillofacial Radiology, School of
Dentistry, Golestan University of
Medical Sciences, Gorgan, Iran.

* Corresponding author: Department of
Oral and Maxillofacial Radiology,
School of Dentistry, Golestan University
of Medical Sciences, Gorgan, Iran.
Tel: +98-17-32220561
E-mail: drkazeminiyam@yahoo.com

Abstract

Received: 06 Aug. 2024 Revised: 12 Aug. 2024 Accepted: 14 Sep. 2024 Available online: 22 Sep. 2024

Background: The mandibular first molar teeth are the most common teeth that undergo endodontic treatment and are anatomically very challenging. Adequate knowledge of the danger zone in the mesial root of the first mandibular molars helps reduce the risk of misdiagnosis of perforation during treatment. The aim of this study was to compare the dentin thickness of the danger zone in the mesial canals of the mandibular first molar in CBCT (Cone Beam Computed Tomography) images at intervals of 3, 4, 5 mm below the orifice canal.

Methods: In this study, CBCT images of 144 mandibular first molars from 74 patients aged 18 to 66 years were examined. Mean orifice to Furcation was calculated and mean distal dentin thickness of mesiobuccal and mesiolingual canals was measured at 3, 4 and 5 mm below the orifice. The mean thickness of the distal dentin was examined in terms of age, sex and maxillary side.

Results: The lowest mean distal wall thickness of mesiobuccal and mesiolingual canals was 5 mm below the orifice of the canal. The mean distal wall thickness of mesiobuccal and mesiolingual canals were higher in men than women ($P < 0.05$). The mean distal wall thickness did not show a significant relationship with age. ($P = 0.745$) except in the area of 3 and 5 mm below the orifice in the mesiobuccal canal which was significantly associated with age ($P = 0.01$). No statistically significant difference was observed between the two mandibular sides ($P = 0.543$) except in the 4 mm area below the orifice in the mesiolingual canal ($P < 0.05$).

Conclusion: The present study showed that the danger zone is observed in the distal dentin of the mesiobuccal and mesiolingual canals of the mandibular first molar teeth in men and women 5 mm below the orifice of the canal. The mean dentin thickness of the distal wall was lower in women than in men.

Keywords: danger zone, cone beam computed tomography, root dentinal thickness, mandibular first molar.